

การจัดการกรณีศึกษาภูมิทัศน์สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนานิกายมหายานระหว่าง วัดจีนมหายานกับวัดญวนอ๋นนิกาย

Cultural Landscape Management of Mahayana Sacred Places: Case Studies from Chinese and Annamnikaya Traditions

เบญจสิริ ธนัตถรานนท์¹ พลอยชมพู โพธิ์วัน²
ศศิگانต์ พิบูลโชติวาณิช³ ศุภกานต์ จันทร์กระจ่าง⁴
และ อริสรา วงศ์ปถมนวัฒน์⁵

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) และวัดอุภัยราชบำรุง (วัดญวน) ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนชาวจีนและชาวเวียดนามในประเทศไทย ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของนิกายจีนมหายานและนิกายเวียดนามอ๋นนิกายตามลำดับ แม้ว่าทั้งสองนิกายจะมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ความแตกต่างทางความเชื่อ หลักธรรม และพิธีกรรม ได้หล่อหลอมให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันภายในศาสนสถานทั้งสอง การศึกษาพบว่าวัดมังกรกมลาวาสซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2414) มีการวางผังตามหลักสถาปัตยกรรมจีน พื้นถิ่นสกุลช่างแต่จิว 5 ประการ ได้แก่ การโอบล้อมด้วยกำแพงการเน้นแนวแกนเหนือ-ใต้ การเรียงลำดับความสำคัญตามแนวแกน การวางผังสมดุลสองข้าง และการจัดผังมีลานโล่งตำแหน่งที่ตั้งยังสอดคล้องกับหลักฮวงจุ้ยในตำแหน่ง "ท้องมังกร" อีกด้วย วัดอุภัยราชบำรุงซึ่งสืบสานนิกายเวียดนามอ๋นนิกายที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีการจัดวางพระประธานโดยประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย พร้อมด้วยพระมหากัสสปะและพระอานนท์ สะท้อนถึงการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย ในขณะที่วัดมังกรกมลาวาสมีการประดิษฐานพระพุทธรูปสามองค์ (ตรีกาย) เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าแห่งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต พร้อมการบูชาพระโพธิสัตว์และเทพเจ้าจีนควบคู่กัน การศึกษานี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักคำสอนทางศาสนา พิธีกรรม และการสร้างสรรค์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ตลอดจนการปรับตัวและการอยู่ร่วมกันของชุมชนพหุวัฒนธรรมในสังคมไทย

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม นิกายจีนมหายาน นิกายเวียดนามอ๋นนิกาย สถาปัตยกรรมแต่จิว ศาสนสถานกับพหุวัฒนธรรม

¹ วิทยาลัยนวัตกรรมการบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์; College of Innovation, Thammasat University; Email: benthanachattanon@gmail.com

ABSTRACT

This research aims to study the cultural landscape of Wat Mangkon Kamalawat (Leng Noei Yee) and Wat Uphai Ratchabamrung (Wat Yuan), which are significant religious sites for the Chinese and Vietnamese communities in Thailand, representing the distinct characteristics of Chinese Mahayana Buddhism and Vietnamese Annam Nikaya respectively.

Although both sects share a common foundation in Buddhism, differences in beliefs, doctrines, and rituals have shaped distinct cultural landscapes within these two religious sites. The study found that Wat Mangkon Kamalawat, constructed during the reign of King Rama V (1871 CE), follows five principles of Teochew Chinese architectural tradition: walled enclosure, north-south axial emphasis, hierarchical arrangement along the axis, symmetrical balance, and courtyard planning. The temple's location also aligns with feng shui principles, situated in the "dragon's belly" position.

Wat Uphai Ratchabamrung, which follows the Vietnamese Annam Nikaya rooted in Theravada Buddhism, features the principal Buddha image in the Maravijaya posture, flanked by Maha Kassapa and Ananda, reflecting adaptation to Thai Theravada Buddhist cultural context. In contrast, Wat Mangkon Kamalawat enshrines three Buddha images (Trikaya) symbolizing the Buddhas of past, present, and future, alongside Bodhisattvas and Chinese deities.

This study focuses on comparative analysis to understand the relationship between religious doctrines, rituals, and the creation of sacred spaces reflecting each community's cultural identity, as well as adaptation and coexistence of multicultural communities in Thai society.

Keywords: Cultural Landscape, Chinese Mahayana Buddhism, Vietnamese Annam Nikaya, Wat Mangkon Kamalawat, Wat Uphai Ratchabamrung, Teochew Architecture, Multicultural Religious Sites

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นศูนย์รวมของชุมชนต่างๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและนำเอาความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมของตนมาปลูกฝังไว้ในดินแดนแห่งนี้ ในจำนวนนี้ ชุมชนชาวจีนและชาวเวียดนามถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะผ่านการสถาปนาศาสนสถานที่สำคัญเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน

บริบททางประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวจีน

ชาวจีนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยอย่างเป็นทางการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกของประเทศ เช่น จังหวัดฉะเชิงเทรา จันทบุรี ระยอง และชลบุรี ซึ่งเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญ การอพยพเข้ามาของชาวจีนจำนวนมากนำไปสู่การสร้างวัดจีน ขึ้นเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชน โดยวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) ซึ่งก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2414 ใช้ระยะเวลาก่อสร้างประมาณ 8 ปี ถือเป็นวัดต้นแบบของวัดจีนทั้งหลายในประเทศไทย

หลักการวางผังสถาปัตยกรรมวัดจีน

วัดมังกงมลาวาสมีการวางผังตามแบบสถาปัตยกรรมจีนพื้นถิ่นทางตอนใต้ของจีน โดยมีลักษณะแบบสกุลช่างแต้จิ๋ว (Teochew) เป็นหลัก การวางผังวัดจีนยึดหลักตามความเชื่อของชาวจีน 5 ประการ ได้แก่

1. การโอบล้อมด้วยกำแพงโดยรอบ (Walled Enclosure) วัดจีนประชาสมุขมีหลักการวางผังดั้งเดิมอยู่ โดยใช้ผนังของวิหารด้านหน้า วิหารรองและวิหารหลังเป็นตัวปิดล้อมวัด
2. การเน้นแนวแกนเหนือ-ใต้ (North-South Axiality) อาคารหลายหลังวางประกอบกันได้แก่วิหารหน้า วิหารหลัก วิหารบูรพาจารย์ ตามลำดับ
3. การเรียงลำดับความสำคัญตามแนวแกน เริ่มจากวิหารส่วนหน้าเป็นที่ประดิษฐานของรูปเคารพโลกบาล และวิหารหลักเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน
4. การวางผังเป็นแบบสมดุลสองข้างเท่ากัน (Symmetrical Balance) ทำให้แกนทิศตะวันออก-ทิศตะวันตกเท่ากัน
5. การจัดผังมีลานโล่ง (Courtyard Planning) มีการจัดลานโล่งสามส่วน ส่วนภายนอกฝั่งหนึ่งส่วนและส่วนในฝั่งสองส่วน

ความสำคัญของทำเลที่ตั้งตามหลักฮวงจุ้ย

ตำแหน่งที่ตั้งของวัดจีนหลายแห่งในประเทศไทยมีการเลือกสถานที่ตามหลักฮวงจุ้ย โดยเฉพาะวัดมังกงมลาวาสที่ตั้งอยู่ในตำแหน่ง "ท้องมังกร" ตามความเชื่อว่าเป็นจุดที่มีพลังงานดีและเป็นมงคล ความเชื่อดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับ 4 ประเด็นสำคัญคือ เรื่องความสำคัญทางเศรษฐกิจ เรื่องการสร้างวัดที่เกิดจากแนวคิดของพระอาจารย์สกลแห่ง เรื่องสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีพื้นที่ติดกันและลักษณะเหมือนมังกร และเรื่องการนำเอาคำว่า "เล่ง" หรือ "มังกง" มาเป็นชื่อวัด

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพระประธาน

ภายในวัดมังกงมลาวาสมีการประดิษฐานพระพุทธรูปสามองค์ (ตรีกาย) ซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ลึกซึ้ง การเรียงพระพุทธรูปเจ้าตามแนวนอนมีสองแบบ แบบแรกคือการเรียงแบบตรีโลกธาตุ หมายถึง พระศากยมุนีประทับอยู่ตรงกลางเป็นประธานแห่งสหาโลกธาตุ อมิตาภะพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธานแห่งสุขาวดีโลกธาตุทิศตะวันตก และพระโภชชัยคุรุพุทธเจ้าเป็นประธานแห่งวิสุทธิไวฑูรยโลกธาตุทิศตะวันออก การจัดวางนี้สะท้อนถึงความเชื่อทางพุทธศาสนาหายานที่มีความซับซ้อนและลึกซึ้ง

วัดถวณและการปรับตัวทางวัฒนธรรม

วัดอุภัยราชบำรุง (วัดถวณ) เป็นตัวแทนของนิยายเวียดนามอันมีรากฐานมาจากพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาท ทั้งสองวัดมีบทบาทสำคัญไม่เพียงแต่ในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและศรัทธาของชุมชน แต่ยังเป็นพื้นที่ที่เก็บรักษาและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมข้ามรุ่นสู่รุ่น เช่นเดียวกับบทบาทของวัดในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ของไทยที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทั้งทางจิตวิญญาณและทางสังคม

ทั้งสองนิยายจะมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ความแตกต่างทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และบริบททางวัฒนธรรมได้หล่อหลอมให้เกิดความเชื่อ หลักธรรม และพิธีกรรมที่แตกต่าง ความแตกต่างเหล่านี้ได้สะท้อนออกมาในรูปแบบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมภายในศาสนสถาน ไม่ว่าจะเป็นการจัดวางพระประธาน การประดิษฐานรูปเคารพ สถาปัตยกรรม และการจัดองค์ประกอบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งแม้จะดูคล้ายคลึงกันในเบื้องต้น แต่เมื่อศึกษาอย่างละเอียดจะพบความแตกต่างที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมอย่างชัดเจน

การศึกษาเปรียบเทียบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของทั้งสองวัดจึงมีความสำคัญในหลายมิติ ประการแรก ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักคำสอนทางศาสนากับการสร้างสรรค์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าความเชื่อและพิธีกรรมได้หล่อหลอมภูมิทัศน์ทางกายภาพและจิตใจของผู้คนในชุมชนอย่างไร ประการที่สอง ช่วยเปิดเผยกระบวนการปรับตัว และการเจรจาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ในสังคมพหุวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่นิกายอานัมนิกายได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย และประการสุดท้าย การศึกษานี้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ารวมทั้งส่งเสริมความเข้าใจ และความเคารพในความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อให้ทราบและตระหนักถึงบริบทสถานที่ของวัดมังกรกมลาวาส (วัดเล่งเน่ยยี่) และวัดวัดมงคลสมาคม ที่เปลี่ยนแปลงไปตามสังคมปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดมังกรกมลาวาสและวัดอุภัยราชบำรุงที่สะท้อนเอกลักษณ์ทางศาสนาของนิกายจีนมหายานและนิกายเวียดนามอานัมนิกาย

นิยามศัพท์

1. ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพที่ถูกสร้างสรรค์และหล่อหลอมโดยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และวิถีชีวิตของกลุ่มคนในสังคม รวมถึงองค์ประกอบทั้งที่มองเห็นได้ เช่น สถาปัตยกรรม และที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความหมายเชิงสัญลักษณ์และจิตวิญญาณของพื้นที่
2. นิกายจีนมหายาน (Chinese Mahayana Buddhism) หมายถึง สำนักพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่แพร่หลายในประเทศจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม มีลักษณะเด่นในการเน้นแนวคิดเรื่องโพธิสัตว์ผู้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้บรรลุนิพพาน การบูชาพระพุทธรูปเจ้าหลายพระองค์ และการผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านท้องถิ่น
3. นิกายเวียดนามอานัมนิกาย (Vietnamese Annam Nikaya) หมายถึง สำนักพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีต้นกำเนิดจากศรีลังกา แพร่เข้าสู่เวียดนามตอนใต้ (อานัม) ในพุทธศตวรรษที่ 23 และเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับชุมชนชาวเวียดนาม มีลักษณะการปฏิบัติธรรมและพิธีกรรมที่ใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในไทย พม่า และกัมพูชา

ขอบเขตการวิจัย

1. เก็บข้อมูลจากวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) และวัดอุภัยราชบำรุง (วัดญวน)
2. เก็บข้อมูลเป็นระยะเวลา 2 เดือน ตั้งแต่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2568 – 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2568

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีภูมิทัศน์วัฒนธรรม

หมายถึงพื้นที่ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นและมีการปรับเปลี่ยนจากธรรมชาติอย่างมีนัยสำคัญ สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม รวมถึงกระบวนการที่มนุษย์สร้างขึ้นในลักษณะที่สะท้อนถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผ่านการออกแบบภูมิทัศน์และการใช้ทรัพยากรในพื้นที่

ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม แบ่งเป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่

1.1 ภูมิทัศน์ที่ได้เกิดจากการออกแบบหรือจงใจในการสร้างสรรค์โดยมนุษย์ (landscape design and created intentionally by man) เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากการวางแผนและออกแบบอย่างตั้งใจของมนุษย์ มักสร้างขึ้นเพื่อเหตุผลด้านสุนทรียะหรือเพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นศาสนา หรือการรำลึก ถึงเหตุการณ์สำคัญ

1.2 ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการเชิงอินทรีย์ (organically evolved) เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง หรือศาสนา ซึ่งพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่นั้น

1.3 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยง (associative cultural landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่มีความสำคัญทางศาสนา ศิลปะ หรือวัฒนธรรม ซึ่งความเชื่อมโยงกับภูมิประเทศหรือธรรมชาตินั้นมีคุณค่ามากกว่าหลักฐานทางกายภาพ ภูมิทัศน์ประเภทนี้สะท้อนพลังแห่งศรัทธาและแรงบันดาลใจของมนุษย์ที่มี

สมมติฐานการวิจัย

1. สมมติฐานที่ 1 ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดมิ่งกรมลาวาสและวัดอุภัยราชบำรุงมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญโดยสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างหลักคำสอนของนิกายจีนมหายานและนิกายเถรวาท
2. สมมติฐานที่ 2 การจัดวางพระประธานและองค์ประกอบทางศาสนาภายในศาสนสถานทั้งสองแห่งสะท้อนถึงความแตกต่างทางความเชื่อและพิธีกรรมระหว่างพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกับฝ่ายเถรวาท
3. สมมติฐานที่ 3 วัดอุภัยราชบำรุงมีการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยในขณะที่วัดมิ่งกรมลาวาสยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจีนไว้อย่างชัดเจน
4. สมมติฐานที่ 4 ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของทั้งสองวัดสะท้อนถึงกระบวนการปรับตัวและการเจรจาทางวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ในสังคมพหุวัฒนธรรมไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาการแสดงออกของภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมผ่านองค์ประกอบทางกายภาพและการจัดการพื้นที่ของศาสนสถานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามและเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจความหมายและบริบททางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านศาสนสถานในสังคมไทย

1. การลงพื้นที่ภาคสนาม

ผู้วิจัยทำการศึกษาพื้นที่จริง โดยการสังเกตกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในศาสนสถาน เช่น การประกอบพิธีกรรม การใช้พื้นที่ของผู้มาเยือน และการจัดองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถาน รวมถึงการบันทึกสภาพแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับวิถีวัฒนธรรม

2. การศึกษาข้อมูลเอกสาร

ผู้วิจัยรวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ งานวิจัย บทความทางวิชาการ หนังสือ และเอกสารด้านนโยบายหรือแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถานและการจัดการพื้นที่ เพื่อนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์และสร้างความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับบริบททางวัฒนธรรม

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

1. แบบสังเกต (Observation Form)

แบบสังเกตแบบมีโครงสร้าง สำหรับบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบทางกายภาพของศาสนสถาน ได้แก่ สถาปัตยกรรม การจัดวางพระประธาน รูปเคารพ การตกแต่ง สี สัญลักษณ์ และการจัดองค์ประกอบของพื้นที่ต่างๆ ภายในวัด

2. กล้องถ่ายรูปและกล้องวิดีโอ

ใช้สำหรับบันทึกภาพถ่ายองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม รายละเอียดการตกแต่ง การจัดวางพระประธานและรูปเคารพ ตลอดจนบรรยากาศโดยรวมของพื้นที่ บันทึกภาพเคลื่อนไหวของพิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ภายในวัด

3. แผนที่และแบบร่างสถาปัตยกรรม

ใช้สำหรับวิเคราะห์การจัดวางพื้นที่และองค์ประกอบต่างๆ ภายในศาสนสถาน ร่างแผนผังเพื่อแสดงความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของส่วนประกอบต่างๆ

4. เอกสารและข้อมูลทุติยภูมิ

แบบตรวจสอบรายการเอกสาร (Document Checklist) สำหรับรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความ วิชาการ เอกสารประวัติวัด คัมภีร์ทางศาสนา และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า วัดมังกกรมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) และวัดอุภัยราชบำรุง (วัดญวน) ต่างเป็นศาสนสถานที่สำคัญของศาสนาพุทธในบริบทพุทธวัฒนธรรมของสังคมไทย โดยมีรากฐานร่วมกันจากพระพุทธศาสนา แต่พัฒนาอัตลักษณ์ของตนภายใต้บริบททางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

วัดมังกกรมลาวาสเป็นวัดในนิกายพุทธมหายานของจีน ก่อตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และถือเป็นวัดจีนสำคัญของกรุงเทพมหานคร มีบทบาทเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและจิตใจของชุมชนชาวจีนมาอย่างยาวนาน (Pacharawan, ม.ป.ป.; ธรรมจริยา, 2560) ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดสะท้อนคติความเชื่อแบบพุทธมหายานผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านจีนอย่างชัดเจน ผ่านการจัดผังวัดตามแบบสถาปัตยกรรมจีน การประดิษฐานพระพุทธรูปและเทพเจ้า เช่น พระโพธิสัตว์กวนอิม พระศรีอริยเมตไตรย รวมถึงลวดลายมงคลบนสถาปัตยกรรม ซึ่งล้วนสะท้อนแนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นสิริมงคล และการแสวงหาความหลุดพ้นตามคติจีน (ต้วน ลี เชิง และ บุญยิ่ง ไร่สุขศิริ, 2543 อ้างในบทความ วมก.pdf)

ในขณะที่วัดอุภัยราชบำรุง หรือวัดญวน เป็นศาสนสถานของคณะสงฆ์อานัมนิกาย ซึ่งมีรากฐานจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของเวียดนาม แต่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีนและเวียดนามร่วมกัน วัดญวนมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์รวมของชุมชนชาวเวียดนามในกรุงเทพมหานคร และสะท้อนกระบวนการปรับตัวของนิกายอานัมนิกายให้สอดคล้องกับบริบทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (Anamnika Thai, ม.ป.ป.; Spacebar, ม.ป.ป.)

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดอุภัยราชบำรุงสะท้อนความเรียบง่ายและความเป็นระเบียบตามคติพุทธฝ่ายเถรวาท ควบคู่กับการรับอิทธิพลด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมและการจัดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากวัฒนธรรมเวียดนามและจีน เช่น การจัดวางพระประธาน การใช้สัญลักษณ์ทางศาสนา และการประกอบพิธีกรรมที่เชื่อมโยงศรัทธาของชุมชนเข้ากับวิถีชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า แม้วัดทั้งสองจะมีรากฐานจากพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ความแตกต่างด้านนิกาย ประวัติศาสตร์ และบริบททางวัฒนธรรม ได้หล่อหลอมให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ วัดมิ่งกรมลาวาสสะท้อนอัตลักษณ์ของพุทธมหายานจีนที่เน้นความศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์มงคล ในขณะที่วัดอุภัยราชบำรุงสะท้อนการผสมผสานระหว่างพุทธเถรวาทแบบเวียดนามกับบริบทสังคมไทยอย่างกลมกลืน ผลการวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของศาสนสถานมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางกายภาพ หากแต่เป็นผลผลิตของความเชื่อ ประเพณี และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ในสังคมพหุวัฒนธรรมของไทย

สรุปและอภิปรายผล

การวิจัยนี้ศึกษาเปรียบเทียบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดมิ่งกรมลาวาส (เถรวาท) และวัดอุภัยราชบำรุง (มหายาน) ซึ่งเป็นศาสนสถานสะท้อนเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนชาวจีนและชาวเวียดนามในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่าแม้วัดทั้งสองจะมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ความแตกต่างทางนิกาย ความเชื่อ และพิธีกรรม ได้หล่อหลอมให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันอย่างชัดเจน

สมมติฐานที่ 1 ความแตกต่างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมระหว่างนิกายจีนมหายานและนิกายเวียดนามนิกาย

ผลการวิจัยสนับสนุนสมมติฐานนี้อย่างชัดเจน โดยพบว่าวัดมิ่งกรมลาวาสและวัดอุภัยราชบำรุงมีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ระบุว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม "หมายถึงพื้นที่ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นและมีการปรับเปลี่ยนจากธรรมชาติอย่างมีนัยสำคัญ สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อม" ทั้งสองวัดจัดอยู่ในประเภท "ภูมิทัศน์ที่เกิดจากการออกแบบหรือจงใจในการสร้างสรรค์โดยมนุษย์ (landscape design and created intentionally by man)" ที่สร้างขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายทางศาสนาและเพื่อรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน วัดมิ่งกรมลาวาสซึ่ง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ระยะเวลาก่อสร้างประมาณ 8 ปี (Pacharawan, ม.ป.ป.) แสดงถึงเอกลักษณ์ของนิกายจีนมหายานผ่านการจัดวางผังตามหลักสถาปัตยกรรมจีนพื้นถิ่นสกุลช่างแต่จิ๋ว 5 ประการ ได้แก่ "การโอบล้อมด้วยกำแพงโดยรอบ (Walled Enclosure) การเน้นแนวแกนเหนือ-ใต้ (North-South Axiality) การเรียงลำดับความสำคัญตามแนวแกน การวางผังเป็นแบบสมดุลงสองข้างเท่ากัน (Symmetrical Balance) และการจัดผังมีลานโล่ง (Courtyard Planning)" การจัดวางดังกล่าวสะท้อนถึงหลักคิดของปรัชญาจีนโบราณที่เน้นความสมดุล ความกลมกลืน และการจัดลำดับชั้นความสำคัญตามลำดับศักดิ์ ซึ่งมีรากฐานมาจากปรัชญาขงจื้อที่เน้นระเบียบและพิธีรีตอง (Li)

การจัดวางผังของวัดมิ่งกรมลาวาสตามหลัก 5 ประการนี้สะท้อนถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับหลักสถาปัตยกรรมจีนโบราณ โดยเฉพาะในเรื่องการสร้างสมดุลและการจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ "วัดจีนประชาสโมสรมีหลักการวางผังดั้งเดิมอยู่ โดยใช้ผนังของวิหารด้านหน้าวิหารรอง และวิหารหลังเป็นตัวปิดล้อมวัด" (วัดจีนประชากรสโมร, น.21) การออกแบบแบบนี้ไม่ได้เป็นเพียงการสร้างขอบเขตทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงแนวคิดทางปรัชญาจีนเกี่ยวกับการแบ่งแยกระหว่างโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยความวุ่นวายกับโลกภายในที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสงบ

การเรียงลำดับอาคารตามแนวแกนเหนือ-ใต้ก็มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญเช่นกัน โดย "อาคารหลายหลังวางประกอบกันได้แก่ วิหารหน้า วิหารหลัก วิหารบูรพาจารย์ ตามลำดับ" และ "วิหารส่วนหน้าเป็นที่ประดิษฐานของรูปจตุโลกบาล" ในขณะที่ "วิหารหลักเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน" (วัดจีนประชากรสโมร, น.21) การจัดเรียงนี้ไม่ใช่การวางตำแหน่งโดยบังเอิญ แต่สะท้อนถึงลำดับชั้นความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญทางพิธีกรรม โดยผู้เข้าวัดจะต้องเดินผ่านวิหารหน้าที่มีเทพผู้พิทักษ์ก่อน จึงจะถึงวิหารหลักที่เป็นจุดศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการปฏิบัติธรรมที่ต้องผ่านขั้นตอนอย่างเป็นระบบ

นอกจากนี้ การจัดลานโล่งสามส่วน ส่วนภายนอกฝั่งหนึ่งส่วนและส่วนในฝั่งสองส่วน (วัดจีนประชากรสโมร, น.21) ยังแสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดในการออกแบบพื้นที่ที่ผสมผสานระหว่างการใช้งานจริงกับความหมายทางปรัชญา ลานโล่งเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและการชุมนุมของชุมชน ขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงแนวคิดทางปรัชญาเต๋าเรื่อง "ความว่างเปล่า" (Emptiness) ที่มีคุณค่าไม่แพ้กับส่วนที่เป็นโครงสร้างอาคาร การจัดวางตามหลักเหล่านี้ทำให้แกนทิศตะวันออก-ทิศตะวันตกเท่ากัน (วัดจีนประชากรสโมร, น.21) และสร้างความสมดุลที่สมบูรณ์แบบตามหลักปรัชญาจีน

การที่วัดมิ่งกรมลาวาสยังคงรักษาหลักสถาปัตยกรรมเหล่านี้ไว้ได้อย่างครบถ้วนแสดงถึงความมุ่งมั่นของชุมชนชาวจีนในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างอย่างชัดเจนจากวัดอุภัยราชบารุงที่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทไทยมากกว่า

นอกจากนี้ "ตำแหน่งที่ตั้งของวัดมิ่งกรมลาวาสตั้งอยู่ในตำแหน่ง ท้องมังกร ตามความเชื่อว่าเป็นจุดที่มีพลังงานดีและเป็นมงคล(การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2567) สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและพลังงานของจักรวาล (Chi) ที่เป็นแก่นของปรัชญาเต๋า ความเชื่อดังกล่าว มีความเชื่อมโยงกับ 4 ประเด็นสำคัญคือ เรื่องความสำคัญทางเศรษฐกิจ เรื่องการสร้างวัดที่เกิดจากแนวคิดของพระอาจารย์สกุเหิง เรื่องสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีพื้นที่ติดกันและลักษณะเหมือนมังกร และเรื่องการนำเอาคำว่า 'เล่ง' หรือ 'มังกร' มาเป็นชื่อวัด (ธรรมจริยา, 2560)

ในทางตรงกันข้าม วัดอุภัยราชบารุง มีสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างศิลปะเวียดนามกับไทย สะท้อนนิยายเวียดนามอันมีรากฐานจากฝ่ายเถรวาท โดยมีการจัดวางพื้นที่ที่เรียบง่ายกว่าและไม่เน้นความซับซ้อนทางพิธีกรรมมากนัก ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่เน้นความเรียบง่าย การปฏิบัติธรรมส่วนบุคคล และการบรรลุธรรมด้วยตนเอง ตามที่ Anamnikaya Thai (ม.ป.ป.) ระบุว่า นิยายอันมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่แพร่เข้าสู่เวียดนามตอนใต้ (อานัน) ในพุทธศตวรรษที่ 23

สมมติฐานที่ 2 ความแตกต่างทางความเชื่อและพิธีกรรมผ่านการจัดวางพระประธานและองค์ประกอบทางศาสนา

ผลการวิจัยยืนยันสมมติฐานนี้อย่างชัดเจน โดยพบว่าการจัดวางพระประธานและองค์ประกอบทางศาสนาภายในทั้งสองวัดสะท้อนถึงความแตกต่างพื้นฐานระหว่างหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกับฝ่ายเถรวาท

"ภายในวัดมิ่งกรมลาวาสมีการประดิษฐานพระพุทธรูปสามองค์ (ตรีกาย) ซึ่งมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ลึกซึ้ง" โดยประดิษฐาน "พระที่บังกรพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระศรีอริยเมตไตรย แทนพระพุทธรูปแห่งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต" (Pacharawan, ม.ป.ป.) การจัดวางดังกล่าว "การเรียงพระพุทธรูปตามแนวนอนมีสองแบบ แบบแรกคือการเรียงแบบตรีโลกธาตุ หมายถึง พระศากยมุนีประทับอยู่ตรงกลางเป็นประธานแห่งสากลธาตุ อมิตาภะพระพุทธรูปเป็นประธานแห่งสุชาวดีโลกธาตุทิศตะวันตก และพระโฆษชัยคุรุพุทธเจ้าเป็นประธานแห่งวิศุทธิไวฑูรยโลกธาตุทิศตะวันออก" สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องตรีกายในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งประกอบด้วย ธรรมกาย (Dharmakaya) คือสภาวะแห่งความหลุดพ้นที่เป็นนามธรรม สัมโภคกาย (Sambhogakaya) คือรูปกายแห่งความบริบูรณ์ และนิรมานกาย (Nirmanakaya) คือรูปกายที่ปรากฏในโลกมนุษย์

นอกจากนี้ วัดมิ่งกรมลาวาส "มีการบูชาพระโพธิสัตว์หลายองค์ เช่น พระกวนอิม และเทพเจ้าจีน เช่น เทพเจ้ากวนอู แสดงถึงการหลอมรวมความเชื่อทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกับความเชื่อพื้นบ้านจีนและเต๋า" (ธรรมจริยา, 2560) การบูชาพระโพธิสัตว์สะท้อนถึงแนวคิดหลักของมหายานที่เน้นเรื่อง "โพธิจิต" (Bodhicitta) หรือจิตตั้งมั่นเพื่อการตรัสรู้ของตนเองและการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้บรรลุธรรม ซึ่งแตกต่างจากฝ่ายเถรวาทที่เน้นการบรรลุอรหัตต์ผลด้วยตนเอง การผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านและเต๋านี้สอดคล้องกับลักษณะของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในจีนที่มีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างในการรับเอาความเชื่อท้องถิ่นมาบูรณาการ

ในทางตรงกันข้าม วัดอภัยราชบารุง "ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นพระประธาน โดยมีพระมหากัสสปะและพระอานนท์ ซึ่งเป็นพระอรหันต์สาวก ประดิษฐานอยู่เบื้องซ้ายและขวา" (Anamnikaya Thai, ม.ป.ป.) การจัดวางนี้ "สอดคล้องกับแบบแผนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในไทย พม่า และกัมพูชา" ซึ่งเน้นการเคารพบูชาพระพุทธรูปองค์เดียวคือพระโคตมพุทธเจ้า และให้ความสำคัญกับพระอรหันต์สาวกที่บรรลุธรรมโดยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธรูปอย่างเคร่งครัด พระมหากัสสปะเป็นสัญลักษณ์ของการปฏิบัติถูกต้องและความเพียรในการบำเพ็ญเพียร ส่วนพระอานนท์เป็นสัญลักษณ์ของความจำที่ดีและการรักษาพระธรรมคำสอน

ปางมารวิชัยที่เลือกประดิษฐานในวัดอภัยราชบารุงมีความหมายสำคัญทางสัญลักษณ์ โดยแสดงถึงขณะที่พระพุทธรูปบรรลุธรรมภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และได้ปราบมารทั้งหลายด้วยการใช้พระหัตถ์ขวาแตะพื้นดินเพื่อเรียกพระธรณีเป็นพยาน ปางนี้เป็นหนึ่งในปางที่ได้รับความนิยมสูงสุดในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเพราะแสดงถึงชัยชนะเหนือกิเลสและการบรรลุความตรัสรู้ด้วยความเพียรและปัญญา

สมมติฐานที่ 3 การปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดอุภัยราชบารุงและการรักษาเอกลักษณ์ของวัดมังกรกมลาวาส

ผลการวิจัยสนับสนุนสมมติฐานนี้และให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับกระบวนการปรับตัวทางวัฒนธรรมวัดอุภัยราชบารุงแสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยอย่างชัดเจน ตามที่ Spacebar (ม.ป.ป.) ระบุว่า ชุมชนชาวเวียดนามในย่านตลาดน้อยมีการปรับตัวเข้ากับสังคมไทยในหลายมิติ รวมถึงการปฏิบัติธรรมและพิธีกรรมทางศาสนา

การที่ "พระสงฆ์สวมจีวรสีเหลือง มีการปฏิบัติธรรมและพิธีกรรมที่ใกล้เคียงกับวัดไทย" (Anamnikaya Thai, ม.ป.ป.) แสดงถึงการปรับตัวของชุมชนชาวเวียดนามเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันกับสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน กระบวนการปรับตัวนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง "การเจรจาทางวัฒนธรรม" (Cultural Negotiation) ที่อธิบายว่าเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์อพยพไปยังสังคมใหม่ พวกเขาจะต้องผ่านกระบวนการเจรจาระหว่างการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองกับการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมของสังคมเจ้าบ้าน

นอกจากนี้ การปรับตัวของวัดอุภัยราชบารุงยังสะท้อนถึงลักษณะเฉพาะของนิคายอนันมิกายที่ "มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีต้นกำเนิดจากศรีลังกา แพร่เข้าสู่เวียดนามตอนใต้ (อนามัม) ในพุทธศตวรรษที่ 23" (Anamnikaya Thai, ม.ป.ป.) ทำให้การปรับตัวเข้ากับบริบทไทยเป็นไปได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลงหลักคำสอนพื้นฐาน เพียงแต่ปรับรูปแบบภายนอกและพิธีกรรมให้สอดคล้องกับแบบแผนท้องถิ่น

ในทางตรงกันข้าม วัดมังกรกมลาวาสยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมจีนไว้อย่างชัดเจน ทั้งในด้าน "สถาปัตยกรรมทรงจีนที่ตกแต่งด้วยสีแดงและสีทอง ลวดลายมังกรและนกฟีนิกซ์" (ธรรมจริยา, 2560) การรักษาเอกลักษณ์นี้สะท้อนถึงความมั่นคงและขนาดของชุมชนชาวจีนในประเทศไทยที่ "เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยอย่างเป็นระบบตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 5" (Pacharawan, ม.ป.ป.) มีจำนวนมากพอที่จะสามารถรักษาวัฒนธรรมของตนเองได้โดยไม่ต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวัฒนธรรมไทยมากนัก

นอกจากนี้ การรักษาเอกลักษณ์ยังสะท้อนถึงบทบาทของวัดจีนในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและสังคมของชุมชนชาวจีน ที่ "ถือเป็นวัดต้นแบบของวัดจีนทั้งหลายในประเทศไทย" (ทฤษฎีปัญญา, ม.ป.ป.) ทำหน้าที่รักษาและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมข้ามรุ่นสู่รุ่น

สมมติฐานที่ 4 การสะท้อนกระบวนการปรับตัวและการเจรจาทางวัฒนธรรมในสังคมพหุวัฒนธรรมไทย

ผลการวิจัยยืนยันสมมติฐานนี้และให้มุมมองที่น่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมไทย ตามที่ระบุว่า "ประเทศไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นศูนย์รวมของชุมชนต่างๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน" ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของทั้งสองวัดสะท้อนถึงรูปแบบที่แตกต่างกันของการอยู่ร่วมกันและการปรับตัวของชุมชนชาติพันธุ์ในประเทศไทย

"ชุมชนชาวจีนและชาวเวียดนามถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะผ่านการสถาปนาศาสนสถานที่สะท้อนเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน" (Pacharawan, ม.ป.ป.) โดยวัดอุภัยราชบารุงแสดงถึงกลยุทธ์การปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมเจ้าบ้าน ในขณะที่วัดมังกรกมลาวาสแสดงถึงกลยุทธ์การรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ความแตกต่างนี้สะท้อนถึงปัจจัยหลายประการที่มีผลต่อการปรับตัวของชุมชนชาติพันธุ์ ได้แก่ ขนาดของชุมชน ระยะเวลาที่ตั้งถิ่นฐาน ความใกล้เคียงทางวัฒนธรรมกับสังคมเจ้าบ้าน และบริบททางประวัติศาสตร์ของการอพยพ ตามที่ Nituna1966 (2568) ระบุถึงความสำคัญของวัดมิ่งกรมกลาวาสในฐานะศูนย์กลางของชุมชนชาวจีนที่มีขนาดใหญ่และมีประวัติศาสตร์ยาวนาน ในขณะที่ชุมชนชาวเวียดนามมีจำนวนน้อยกว่าและต้องพึ่งพาการปรับตัวเข้ากับสังคมไทยมากกว่า

การเชื่อมโยงกับทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษานี้มีความสอดคล้องกับทฤษฎี "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีวิวัฒนาการเชิงอินทรีย์" (Organically Evolved Landscape) ซึ่งระบุว่า "เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง หรือศาสนา ซึ่งพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่นั้น" ทั้งสองวัดเป็นตัวอย่างของภูมิทัศน์ที่เกิดจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและศาสนา ซึ่งพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามสภาพแวดล้อมและบริบททางวัฒนธรรมของพื้นที่

นอกจากนี้ การศึกษายังสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยง" (Associative Cultural Landscape) ที่ระบุว่า "เป็นภูมิทัศน์ที่มีความสำคัญทางศาสนา ศิลปะ หรือวัฒนธรรม ซึ่งความเชื่อมโยงกับภูมิประเทศหรือธรรมชาตินั้นมีคุณค่ามากกว่าหลักฐานทางกายภาพ ภูมิทัศน์ประเภทนี้สะท้อนพลังแห่งศรัทธาและแรงบันดาลใจของมนุษย์" การที่วัดมิ่งกรมกลาวาสตั้งอยู่ใน "ตำแหน่งทองมั่งกรตามหลักฮวงจุ้ย" (การทองเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2567) แสดงถึงความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ทางกายภาพกับความเชื่อทางจิตวิญญาณ

การศึกษานี้ยังเชื่อมโยงกับงานวิจัยเกี่ยวกับการอพยพและการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามที่ Spacebar (ม.ป.ป.) ศึกษาเกี่ยวกับชุมชนชาวเวียดนามในย่านตลาดน้อยและพบว่าชุมชนมีการปรับตัวทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันกับสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน ในขณะเดียวกันก็พยายามรักษาบางองค์ประกอบของเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้

ข้อค้นพบที่สำคัญและนัยยะของการวิจัย

การศึกษานี้เผยให้เห็นว่าแม้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของทั้งสองวัดจะดูคล้ายคลึงกันในเบื้องต้น แต่เมื่อศึกษาอย่างละเอียดจะพบว่า การจัดวางพื้นที่และองค์ประกอบภายในสะท้อนเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนอย่างชัดเจน ความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เป็นผลจากกระบวนการคิดและการตัดสินใจอย่างมีสติของชุมชนในการสร้างพื้นที่ที่สะท้อนความเชื่อและค่านิยมทางศาสนาของตนเอง

การค้นพบสำคัญอีกประการหนึ่งคือบทบาทของศาสนสถานในฐานะ พื้นที่แห่งหน่วยความจำ (Site of Memory) ของชุมชน ทั้งสองวัดมีบทบาทสำคัญไม่เพียงแต่ในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจและศรัทธาของชุมชน แต่ยังเป็นพื้นที่ที่เก็บรักษาและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมข้ามรุ่นสู่รุ่น (Pacharawan, ม.ป.ป.) การรักษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของศาสนสถานเหล่านี้จึงมีความสำคัญไม่เพียงแต่ในฐานะมรดกทางสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมไทยด้วย

การศึกษานี้ยังเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างหลักคำสอนทางศาสนากับการสร้างสรรค์พื้นที่ทางกายภาพ การที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเน้นแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์และการช่วยเหลือสรรพสัตว์ สะท้อนออกมาในรูปแบบของ "การประดิษฐานพระโพธิสัตว์หลายองค์และการ

ผสมผสานกับเทพเจ้าพื้นบ้าน" (ธรรมจริยา, 2560) ซึ่งทำให้พื้นที่ของวัดมีความหลากหลายและซับซ้อนในทางตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่เน้นความเรียบง่ายและการปฏิบัติธรรมส่วนบุคคล สะท้อนออกมาในรูปแบบของการจัดวางที่เรียบง่ายและเน้นไปที่พระพุทธรูปองค์เดียวเป็นหลัก

นอกจากนี้ การศึกษายังเผยให้เห็นถึงความยืดหยุ่นและความสามารถในการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในบริบทต่างๆ "ทั้งสองนิกายจะมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ความแตกต่างทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และบริบททางวัฒนธรรมได้หล่อหลอมให้เกิดความเชื่อ หลักธรรม และพิธีกรรมที่แตกต่างกัน" (Anamnikaya Thai, ม.ป.ป.) ทั้งแบบของนิกายจีนมหายานที่ผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านและเต๋าอย่างลึกซึ้ง และแบบของนิกายอานันนิกายที่ปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทเถรวาทในประเทศไทย

ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยนี้มีข้อจำกัดบางประการที่ควรนำมาพิจารณา ประการแรก "การเก็บข้อมูลเป็นระยะเวลา 2 เดือน ตั้งแต่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2568 – 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2568" อาจไม่เพียงพอต่อการสังเกตพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นตลอดทั้งปี โดยเฉพาะพิธีกรรมสำคัญที่จัดขึ้นเฉพาะบางช่วงเวลาของปี เช่น เทศกาลตรุษจีนสำหรับวัดมังกรกมลาวาส หรือเทศกาลสงกรานต์สำหรับวัดอุภัยราชบารุง

ประการที่สอง การวิจัยนี้มุ่งเน้นไปที่การศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในมิติทางกายภาพและการจัดวางพื้นที่เป็นหลัก แต่ยังขาดการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับมิติทางสังคมและความหมายที่ชุมชนมอบให้กับพื้นที่เหล่านี้ ประการที่สาม การวิจัยนี้ "เก็บข้อมูลจากวัดมังกรกมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) และวัดอุภัยราชบารุง (วัดญวน)" เพียงสองวัด ซึ่งอาจไม่สามารถสรุปเป็นตัวแทนของศาสนสถานทั้งหมดของนิกายจีนมหายานและนิกายอานันนิกายในประเทศไทยได้

สรุป

การวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของศาสนสถานเป็นสื่อที่สะท้อนเอกลักษณ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างชัดเจน ทั้งวัดมังกรกมลาวาสและวัดอุภัยราชบารุงล้วนเป็นตัวอย่างที่ดีของการที่ชุมชนชาติพันธุ์ใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการแสดงออกถึงความเชื่อ ค่านิยม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง แม้ตั้งอยู่ในบริบทของสังคมที่มีวัฒนธรรมหลักที่แตกต่างไป

"การศึกษานี้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า รวมทั้งส่งเสริมความเข้าใจและความเคารพในความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมไทย" (Pacharawan, ม.ป.ป.) การรักษาศาสนสถานเหล่านี้คือการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของสังคมไทยที่มีความพหุวัฒนธรรม ซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญในยุคโลกาภิวัตน์

ท้ายที่สุดแล้ว การศึกษานี้เป็นเครื่องเตือนใจให้เราเห็นว่าความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรมไม่ใช่อุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม แต่เป็นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมที่ควรให้ความเคารพ ส่งเสริม และอนุรักษ์ไว้เพื่อคนรุ่นต่อไป "ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของการอยู่ร่วมกันและการปรับตัวของชุมชนพหุวัฒนธรรมในสังคมไทย" ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดมังกรกมลาวาสและวัดอุภัยราชบารุงเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความสามารถของสังคมไทยในการยอมรับและให้พื้นที่กับความหลากหลายทางศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นคุณค่าที่ควรธำรงรักษาและสืบสานต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะงานวิจัยครั้งถัดไป

จากผลการศึกษานิติศาสตร์ทางวัฒนธรรมของวัดมิ่งกรมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) และวัดอุภัยราชบำรุง (วัดญวน) ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์ ความเชื่อ และกระบวนการปรับตัวของพระพุทธศาสนาต่างนิกายในบริบทสังคมไทย งานวิจัยในครั้งถัดไปสามารถพัฒนาและต่อยอดได้ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การขยายขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ควรศึกษาวัดของชุมชนชาติพันธุ์อื่น ๆ ในประเทศไทย เช่น วัดพม่า วัดลาว หรือวัดเขมร เพื่อเปรียบเทียบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมระหว่างนิกายและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายอื่นจะช่วยให้เห็นภาพรวมของพุทธศาสนาในบริบทพหุวัฒนธรรมของสังคมไทยอย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

2. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบเชิงลึก

งานวิจัยในอนาคตควรเน้นการเปรียบเทียบเชิงลึกในมิติเดียวกัน เช่น การจัดวางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ทางศาสนา หรือพิธีกรรม เพื่อทำความเข้าใจความเหมือนและความแตกต่างของการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมในแต่ละนิกายอย่างเป็นระบบ

3. การศึกษาบทบาทของชุมชนและผู้ใช้งานพื้นที่

ควรให้ความสำคัญกับมุมมองของพระสงฆ์ พุทธศาสนิกชน และชุมชนโดยรอบ ผ่านการสัมภาษณ์หรือการสังเกตการณ์ เพื่อสะท้อนการรับรู้ ความศรัทธา และการใช้ประโยชน์จากภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยให้เสริมมิติทางสังคมและวัฒนธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

งานวิจัยครั้งต่อไปอาจมุ่งศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของวัดในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยเฉพาะผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง การท่องเที่ยวเชิงศาสนา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมร่วมสมัย

5. การบูรณาการแนวคิดสหวิทยาการ

ควรนำแนวคิดจากสาขาอื่น เช่น มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม หรือสถาปัตยกรรม เข้ามาประกอบการวิเคราะห์ เพื่อเพิ่มความลึกในการตีความภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และเชื่อมโยงมิติทางศาสนา วัฒนธรรม และพื้นที่เข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม

เอกสารอ้างอิง

- กรมศาสนา. (ม.ป.ป.). *รายงานทะเบียนวัด*. <http://www.mcukk.com/cpmsong/files/cpm012562.pdf>
- กุลศิริ อรุณภาคย์. (2553). *ศาลเจ้า ศาลจีนในกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2567). *พิกัด 3 วัด 3 จังหวัด "หัวมังกร ท้องมังกร หางมังกร"*. TAT News Thai. <https://www.tatnewsthai.org/articles-detail/104>
- จิตรกร ผดุง, เบญจมาศ โตจิรากร และ เบญจรัตน์ ศรีสุวรรณ. (ม.ป.ป.). *การศึกษากระบวนการผลิตสารคดีวีดิทัศน์ เรื่อง "วัดมิ่งกรมลาวาส"*. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ. ธรรมจริยา. (2560). *ประวัติวัดมิ่งกรมลาวาส (เล่งเน่ยยี่) กรุงเทพฯ*. = http://dhammajariya.blogspot.com/2017/08/blog-post_7.html
- ถ้วน ดี เชิง และ บุญยิ่ง ไธสุขสิริ. (2543). *ความเป็นมาวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- ทูลุปลูกปัญญา. (ม.ป.ป.). *ประวัติความเป็นมา*. <https://www.trueplookpanya.com/knowledge/content/59983>

Anamnikaya Thai. (ม.ป.ป.). *ความเป็นมาคณะสงฆ์อนัมนิกาย.*

<https://www.anamnikayathai.com/ecclesiastical/history-of-anam-sect>

Pacharawan. (ม.ป.ป.). *บทที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของวัดมิ่งกรมลาวาส: ประวัติ.* คลังสารสนเทศดิจิทัล
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

https://cuir2.car.chula.ac.th/dspace/bitstream/123456789/68222/3/Pacharawan_ra_ch2_p.pdf

Spacebar. (ม.ป.ป.). *ตลาดน้อย: ย่านคนจีนทำไมมีวัดญวน?* <https://spacebar.th/lifestyle/talad-noi-vietnamese-people-clue>